

Grondwetsdag, een feestdag

Hij herinnert ons eraan dat de grondwet heel goed beschermt tegen populisme: 'Onze fundamentele vrijheden worden erin gewaarborgd', zegt oud-politicus Bas de Gaay Fortman (83). Kleindochter Willemijn (26) treedt op geheel eigen wijze in zijn voetsporen. Soms is geluk het opblinken en herwaarderen van wat je al hebt: sinds 1848, in dit geval. Een hoopgevend gesprek.

Tekst: Sanne de Boer Beeld: Leonard Fäustle

'Het zijn appelbomen', zegt Bas de Gaay Fortman glunderend. Hoewel de takken op deze koude januarimiddag op hun kaalst zijn, vermoed ik dat we allebei in stilte aan hetzelfde populaire gezegde denken. We staan in zijn tuin in Ermelo, bij het huis waarin vijf dochters zijn opgegroeid en waarvan vijftien kleinkinderen de exotisch en warm ingerichte kamers al hun hele leven kennen.

Onder wie Willemijn, dochter van de gerenommeerde advocate Marry de Gaay Fortman, die bijna klaar is met haar twee masterstudies in rechten en filosofie. Over appels gesproken, die – generatie na generatie – niet ver van de boom blijven vallen.

De foto's zijn met het oog op corona buiten genomen, met winterjassen in de buurt, maar het gesprek kan behaaglijk binnen plaatsvinden, op gepaste afstand. Vandaag liggen er dus geen appels in het gras, maar door de toeslagenaffaire is wel zojuist het kabinet gevallen.

Zo kort voor de verkiezingen is het een symbolisch te noemen aftreden, maar wel terecht – ook vanwege het hardnekkig gebleken institutioneel racisme en dus de grove schending van het eerste artikel van onze grondwet.

Bas de Gaay Fortman zat in de Eerste Kamer vanuit de Politieke Partij Radikalen (PPR) toen bij de grondwetsherziening van 1983 het eerste artikel zo helder werd aangevuld met het discriminatieverbod. De afgelopen jaren zette de emeritus hoogleraar mensenrechten zich hartstochtelijk in voor een herwaardering van de grondwet.

Daarbij betreft hij graag en nadrukkelijk zijn eigen kleinkinderen. Met kleinzoon Olivier schreef hij *De Grondwetwijzer* (2017) en een jaar eerder al richtte hij zich in het voorwoord van zijn boek *Moreel erfgoed* tot kleindochter en meezer Willemijn.

Zijn eigen grootvader, schreef hij, die rechter was in Amsterdam, had hem veel meegegeven over het tijdloze belang van 'een bezielen-

de afweer tegen twee valse verhalen', namelijk die over 'het eigen volk' en die over 'de wáre godsdienst'. Verhalen 'die met alle kracht onze wereld in worden geslingerd en die in Europa angst en verdeeldheid zaaien.'

En niet alleen in Europa, maar zeker ook in de Verenigde Staten, waar dat soort angst en verdeeldheid leidden tot een barbaarse bestorming van het Capitool. De kwetsbaarheid van moderne westerse democratieën is sinds lange tijd niet zo zichtbaar geweest.

'Het lijkt alsof er alleen maar meer valse verhalen bij komen', zegt Willemijn. 'Met simplistische framing proberen partijen zoveel mogelijk mensen te overtuigen die eigenlijk allemaal heel verschillende beweegredenen hebben. Het is steeds moeilijker te begrijpen wat mensen drijft om die partijen vol overgave te steunen.'

'Ik heb zelf lang in de Eerste en Tweede Kamer gezeten', vult haar

grootvader aan. 'In de Tweede Kamer ligt tegenwoordig een vreemd taboe op het aanspreken van een ander op waar die voor staat. Wilders staat voor eigen volk eerst, wat in strijd is met de grondwet, maar daarop wordt hij in de Kamer gek genoeg nooit aangesproken.'

Dat zelfs de media niet meer opmerken dat het partijprogramma van de PVV in strijd is met minstens vier grondrechten, is door Rob Wijnberg op 11 januari in zijn column op *De Correspondent* aan de kaak gesteld, getiteld: *Mens erger je niet... aan het fascisme*.

'Onze generatie moet zich realiseren dat je iets aan de grondwet hebt als je wat aan het klimaatprobleem wilt doen'

Hoe het *Journal* van de NOS anno 2020 de wensen van Wilders eufemistisch samenvatte als 'de Hollandse gezelligheid terugbrengen', liet Wijnberg bleek afsteken tegen een fier statement van een nieuwslezer achttien jaar geleden.

Na het bericht dat Pim Fortuyn destijds het discriminatieverbod wilde schrappen, werd artikel 1 voluit geciteerd: 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.'

Willemijn: 'De politiek heeft een voorbeeldfunctie. En wat in de politiek gebeurt, zie je terug in de samenleving – in de media, in dit geval. De oude manier van inhoudelijk debatteren kunnen we ons bijna niet meer voorstellen.'

'Het gaat erom jezelf een podium te geven', vervolgt ze, 'en of je hits krijgt op sociale media. Burgers gaan daar nog met elkaar in debat, maar de media lijken hun rol daarbij niet zo makkelijk te vinden. Dat merk je wanneer Thierry Baudet in talkshows niet door de presentatoren wordt weersproken.'

En dat terwijl de populariteit van onze grondrechten door de coronacrisis juist een *comeback* maakt, zegt Bas de Gaay Fortman: 'We realiseren ons nu hoe belangrijk onze fundamentele vrijheden zijn, die in onze grondwet worden gewaarborgd. Onze vrijheidsrechten en het recht op privacy staan op gespannen voet met de zorgplicht van de overheid, maar die laatste weegt op dit moment zwaarder voor ons algemeen belang.'

Willemijn vult aan: 'Wat heel nodig moet gebeuren is dat onze generatie zich realiseert dat je echt iets aan de grondwet hebt als je wat aan het klimaatprobleem wilt doen.'

Haar grootvader citeert artikel 21: “De zorg van de overheid is gericht op de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu.” Dat betekent dus dat het niet achteruit mag gaan – en dat de overheid het land niet, zoals ze in Noordoost-Groningen heeft gedaan, onbewoonbaar maakt voor de energievoorziening. Bij geen van de protestacties of bezoeken van bewindslieden aan Groningen is echter verwezen naar artikel 21.

‘Nederland is uniek,’ legt hij uit, ‘juist doordat het van de grondwet geen juridisch project heeft gemaakt, zoals in de Verenigde Staten is gebeurd. Daar worden wetten getoetst aan de grondwet door het Hooggerechtshof, dat extreem gepolitiseerd is.

‘Bij ons is de grondwet het fundament van het gezag, maar je kunt er niet tot aan de Hoge Raad over procederen. De grondwet moet door onze bestuurders worden *waargemaakt*, niet alleen op het Binnenhof, maar ook op het gemeentehuis van Ermelo.’

Demonstraties en rechtszaken tegen overtredingen door Duck-To, Ermelo’s eendenslachterij, kwamen vorige zomer in het nieuws. ‘De gemeente had vergunningen uitgegeven voor zaken die de legale normen overtreden en daarmee ernstige schendingen toegestaan op het gebied van het leefmilieu’, vat Bas de Gaay Fortman samen.

‘De bewoonbaarheid van het land is een sterke norm en die geldt voor Nederland, maar ook voor Burkina Faso en elders.’ In artikel 90 staat dat Nederland de ‘ontwikkeling van de internationale rechtsorde’ moet bevorderen. ‘En dat moet beginnen met handhaving’, zegt hij.

‘Handhaving van wat we al hebben geregeld en vastgelegd in mensenrechten. De instituties die we hebben, moeten echt iets kunnen betekenen voor mensen van wie de mensenrechten worden geschonden, voor mensen die zonder licht of schoon drinkwater moeten leven.’

In Malawi stond hij eens op de top van een berg bij de Shire-

rivier met iemand die betrokken was bij de bouw van een enorme waterkrachtcentrale. ‘Ik zag in de vallei nog een aantal dorpjes en vroeg hem: “Wat gebeurt er met die mensen?” Hij zei: “Die gaan we verplaatsen.” Verderop zag ik de huisvesting van mensen die al verplaatst waren. Grote stroomkabels passeerden linea recta over hun hoofden.

‘Ze waren dus verplaatst voor de energievoorziening, maar hadden zelf geen toegang ertoe. Voor die man op de berg bestonden deze mensen niet. Nu zorgen ze met zonnepanelen zelf voor hun energievoorziening. Ontwikkelingsorganisaties kunnen in dit soort gevallen mensen goed bijstaan.’

Maar de Nederlandse overheid heeft niet alleen een constitutionele verantwoordelijkheid bij het mogelijk maken van dit soort praktische ontwikkelingshulp. ‘Ook moeten we ons veel concreter inzetten voor mensen die geen schadevergoeding krijgen voor groot onrecht dat ze is aangedaan, hoewel de rechter hen die wel heeft toegewezen. Daarover heb ik het in mijn boek *Political Economy of Human Rights*.

‘Juristen zijn vaak al blij als er een uitspraak op papier staat, maar mensenrechtencomités doen feitelijk niets aan handhaving, ze controleren niet of hun besluiten worden uitgevoerd. Er is niet eens een internationaal documentatiecentrum dat de naleving van uitspraken over misstanden bijhoudt. Een organisatie als Amnesty doet gelukkig wel veel op het politieke terrein.’

Willemijn benadrukt dat multinationals tegenwoordig vaak nog grootschaliger mensenrechtenschenders zijn dan regimes: ‘En zij zijn juridisch heel moeilijk aan banden te leggen, omdat ze zich vaak verweren met het argument dat toeleveringsketens in de praktijk niet van a tot z te doorgronden zijn.

‘Dat vind ik een onzinargument, als je kijkt naar de technologie die we vandaag de dag tot onze beschikking hebben. Er moet gewoon meer geld in worden geïnvesteerd en er moeten wetten komen die bedrijfsbesturen verantwoordelijk houden.

‘Voor mijn masterscriptie voor privaatrecht onderzocht ik aan de hand van het internationaal recht en de Nederlandse *corporate governance code* in hoeverre er een rol is weggelegd voor het bestuur van beursgenoteerde ondernemingen om maatschappelijk verantwoordelijk te handelen.

‘Ik bepleit dat daar in Nederland wetgeving voor nodig is, omdat bestuurders anders geen harde verplichtingen hebben. Er zijn al andere Europese landen die dit soort zorgvuldigheidseisen concreter hebben vastgelegd dan wij.’

Dit jaar gaat wel de Wet zorgplicht kinderarbeid in werking, wat volgens Willemijn een grote stap vooruit is. ‘Maar ook voor alle andere mensenrechtenschendingen en schade aan het milieu moet geregeld worden dat duurzaamheidsrapportage niet langer een kwestie is van afvinken voor de Bühne.’

Hoe kunnen we ervoor zorgen dat we met onze stem bij de verkiezingen de idealen uit onze grondwet werkelijk laten bekrachtigen? ‘Met *De Grondwetwijzer*’, zegt Bas de Gaay Fortman, ‘hebben Olivier en ik geprobeerd een praktische manier aan te reiken om de visie van partijen te beoordelen op hun grondwettigheid.

‘Het probleem is dat wie zich wil voorbereiden vaak gebruikmaakt van de Stemwijzer of het Kieskompas, maar die creëren een vertekend beeld van grondwettelijke toelaatbaarheid. Je zou een advies kunnen krijgen om PVV of Forum voor Democratie te stemmen, zonder te beseffen dat hun programma’s ongrondwettig zijn.’

Nederland is dankzij de grondwet ‘flink beschermd tegen de waan van de dag’, zoals *Moreel erfgoed* uitlegt. Zo moet de wijziging of aanvulling van een grondwetsartikel gesteund worden door een tweederdemeerderheid van de Staten-Generaal.

‘Helaas is deze bescherming tegen populisme in ons land verre van algemeen bekend’, schrijft hij. ‘In de praktijk betekent dit dat voorstellen van de PVV die neerkomen op aantasting van de rechtstaat beperkt blijven tot roepen vanaf de zijlijn.’

Overigens moeten kiezers volgens De Gaay Fortman niet alleen kijken naar de programma’s. ‘Toen ik zelf politicus was, besteedde ik nauwelijks aandacht aan de programmavergaderingen van mijn partij, omdat ik heel snel had gemerkt dat het daar in de politiek van alledag niet om ging.

‘Er komen elke dag nieuwe uitdagingen, problemen en beperkingen op je af en daarop moet je reageren. Het zou mooi zijn als er een stemwijzer was waarin je een indruk krijgt van hoe het stemgedrag van een partij zich heeft verhouden tot de eerder verkondigde voornemens.’

‘Waarom niet simpelweg trouw beloven aan onze grondwet?’

Met het Nederlands Juristen Comité is Willemijn bezig in kaart te brengen in hoeverre partijprogramma’s in overeenstemming zijn met de mensenrechten: ‘Ik kijk naar het recht op huisvesting en onderwijs, dat zijn twee belangrijke actuele kwesties.

‘De televisieserie *Klassen* laat goed zien dat er voor gelijke toegang tot onderwijs iets moet gebeuren in Nederland. Ik zoek nu uit of er partijen zijn die daar aandacht aan besteden, en zo ja: op welke manier. Hetzelfde doe ik voor het tegengaan van dakloosheid, ook een actuele kwestie.’

‘Willemijn zou een heel goede grondwet-*influencer* zijn’, zegt haar grootvader trots.

‘Toch niet’, zegt zij. ‘Ik heb bijvoorbeeld geen Instagram. De druk die daarvan uitgaat, daar houd ik niet van: altijd leuk moeten zijn en je moeten conformeren. Maar ik vind het fantastisch dat Taat, zoals ik mijn grootvader noem, zich zo inzet voor de bekendheid van onze grondwet. *Moreel erfgoed* was voor mij een eyeopener.

‘Tijdens mijn studie rechten werd er nauwelijks inhoudelijke aandacht besteed aan de betekenis van de grondwet en op welke manier die ten grondslag ligt aan onze samenleving. Beginselen zoals vrijheid, gelijkheid, tolerantie en solidariteit zijn de basis voor vrede.

‘De grondwet helpt zwart-witdenken te overstijgen en laat je inzien dat niet elk meningsverschil aanleiding hoeft te zijn voor een harde confrontatie. Ze biedt zowel ruimte als grenzen om goed met elkaar om te gaan. Ik denk dat ik pas een grondwet-*influencer* kan worden als ik weet hoe je rationaliteit kan vertalen naar slogans en hypes die een breed publiek bereiken.

‘Tot het zover is zet ik me liever in om de grondwetcampagne bij andere organisaties onder de aandacht te brengen, die een groot bereik hebben en zelf best weten hoe ze de grondwet bij hun publiek bekender kunnen maken.’

‘De Nederlandse grondwet heeft de potentie om heel dicht bij de mensen te blijven’, zegt haar grootvader. ‘Veel dichterbij dan de Amerikaanse; die staat ceremonieel veel dichterbij de mensen. Als je daar inburgert, moet je zweren dat je trouw zult zijn aan de grondwet. Bij ons wordt aan inburgeraars die het Nederlanderschap krijgen over de grondwet niets gevraagd of verteld.

‘Ministers en ambtenaren bedachten dat nieuwe Nederlanders moeten verklaren dat ze kennis hebben genomen van waarden als solidariteit en dat ze zich daarvoor zullen inspannen. Waarom niet simpelweg trouw beloven aan onze grondwet?’

Zelf is hij bezig met wat hij de Grondwetcampagne 2023 noemt: ‘We willen graag dat de verjaardag van onze grondwet een jaarlijkse feestdag wordt. Dan gaat het om de grondwet van 3 november 1848, toen Nederland een parlementaire democratie en rechtstaat werd. Het zou mooi zijn als 3 november 2023 – dus 175 jaar nadien – een landelijke viering wordt.

‘Over *influencers* gesproken: graag willen we Typhoon bij de campagne betrekken. Hij zingt zo prachtig dat lied van Thé Lau: “Iedereen is van de wereld en de wereld is van iedereen.” Een perfecte vertolking van artikel 1 van de grondwet en artikel 1 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.’

Nederland op 3 november 2023. Na het gesprek met Bas en Willemijn de Gaay Fortman zie ik het plaatje voor me. Een milde herfsttag met Typhoon en Bas de Gaay Fortman op een podium voor een – tegen die tijd waarschijnlijk goeddeels gevaccineerde – enthousiaste menigte.

Een nieuw soort Bevrijdingsdag, met meer betekenis dan Koningsdag, want bij deze viering hoort een diverse en hopelijk zeer mondige menigte die helder in het vizier heeft waarvoor onze parlementaire constitutionele monarchie en onze democratische rechtstaat is bedoeld. ●